

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОЙ ОХРАНЫ ЗЕМЕЛЬ ПРИ ОСУЩЕСТВЛЕНИИ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Кулик Н. И.

Статья посвящена исследованию актуальных вопросов в сфере охраны земель при осуществлении хозяйственной деятельности. Сделаны предложения по усовершенствованию действующего законодательства в данной сфере.

Ключевые слова: охрана, земли, хозяйственная деятельность.

PARTICULAR QUALITIES OF PROTECTION OF LANDS DURING REALIZATION OF ECONOMIC ACTIVITY

Kulik N. I.

The article focuses on the analysis of actual questions in the field of protection of lands during realization of economic activity. Done suggestion on the improvement of current legislation in this sphere.

Key words: protection, lands, economic activity.

Надійшла до редакції 16.10.2012 р.

УДК 349.6:504.54

О. В. Лозо,
аспірантка

*Національний університет
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»,
м. Харків*

СУТНІСТЬ І ГЕНЕЗА ЮРИДИЧНОГО ПОНЯТТЯ «ЛАНДШАФТ»

Формування нової юридичної моделі регулювання ландшафтів в Україні лише започатковується з урахуванням сучасних тенденцій і перспектив правового розвитку, особливо в умовах адаптації екологічного законодавства до правової системи ЄС з використанням його охорони довкілля. У статті розглядаються генеза поняття «ландшафт» і різні підходи до його визначення. Підкреслюється особлива роль екологічної політики та права ЄС в цій сфері.

Ключові слова: екологічне право, ландшафт, природний територіальний комплекс.

Одним із глобальних викликів сучасному людству є проблема охорони навколишнього середовища, суттєвим компонентом якого є ландшафти.

Споживча домінанта сучасної цивілізації вже декілька століть нарощує інтенсивність експлуатації цих комплексних природних утворень. Не буде перебіль-

шенням заява, що збереження екологічного балансу планети і прийнятного рівня життя суспільства вимагає термінових державно-правових заходів, щоб зупинити зміну природних ландшафтів під впливом виробництва й деградацію антропогенних ландшафтів.

Останнім часом ландшафт усе частіше стає предметом правових досліджень, але усталеного розуміння цього феномену поки що не досягнуто. Представники різних наук, в тому числі і юридичних, наразі не дійшли до узгодження своїх різних точок зору. А без консенсусу в юридичному визначенні цього поняття хитким залишається й феноменологічний дискурс. Розв'язання цього завдання передбачає активну комплексну дискусію, розвиток комунікації між представниками різних поглядів. Мета статті – зробити авторський внесок у вирішення досліджуваної проблеми.

Перш за все постає питання етимології розглядуваного терміна. Слово германського походження «ландшафт» містить 2 складники – «land» і «schaft», кожен з них має декілька значень. «Land» – чітко визначена ділянка земної поверхні (земля, територія); суфікс «schaft» у сучасній німецькій мові має значення взаємозв'язку, взаємозалежності, поєднання, тобто,

впорядкування об'єкта як процес – природний і людський. Отже, ландшафт – це відповідна ділянка земної поверхні (територія) з упорядкованими на ній елементами. Упорядкування може мати як природний, так і антропогенний характер.

Уперше слово «ландшафт» зустрічається у працях ченців Фульдського монастиря в Німеччині (IX ст.), які при перекладі з латини «Євангелічної гармонії» богослова Татіана замінили слово *regio* (район, країна) на *lantschaft*, що означає: (а) єдина земля, упорядкована відповідно до загального плану, (б) форма, що відповідає змісту. Надалі поняття «ландшафт» укладається в рамки адміністративно-територіального контексту [15, с. 54-71].

У XVI ст. розвивався ландшафтний (пейзажний) живопис, на картинах зображувалися типові види земель. У Голландії наприкінці XVI – на початку XVII століть почали писати не уявні біблійні пейзажі, як було до цього, а реальні – топографічно й колористично точні. Із переходом від романтизму до раціоналізму «*landschap*» (флам.) став розумітися як зображення місцевості на картині, переважно не міської, а «природної» чи сільської. В Англії цей термін одразу набув значення не картини як витвору мистецтва, а частини території, що може бути охопле-

на поглядом з однієї точки (українське «краєвид»), або ж як сукупності форм території взагалі.

Близького значення у Франції набуло поняття «*le paysage*». Як і у випадку з германським терміном «ландшафт», французький «*paysage*» має 2 складники: «*pays*» – країна, місцевість і суфікс «*age*» – поєднання, дія, результат дії. Отже, «*paysage*» позначає певну місцевість, яка є результатом композиційного впорядкування [7, с. 161-168].

На німецькій землі на початку XIX ст. цей термін прикував увагу природознавців. Він став тлумачитися як навколишня територія, яку можна окинути єдиним поглядом [16, с. 116-122]. У географії це поняття належало головним чином до зовнішнього вигляду території або до рельєфу (наприклад, «ерозійний ландшафт», «горбистий ландшафт»).

Перші наукові дефініції поняття «ландшафт» належать російським географам початку XX ст. Наприклад, Л. С. Берг вбачав у ньому гармонійне поєднання природних компонентів – рельєфу, клімату, ґрунтів, рослинного покриву, окреслених природними межами, і розглядав його як «географічний індивід», основний об'єкт географічного дослідження [2]. З другої половини XX ст. термін «ландшафт» широко використовується в екології як синонім природ-

ного територіального комплексу (географічний комплекс, геосистема, закономірне поєднання природних, географічних компонентів земної кори (і властивим їй рельєфом) і води, повітряних мас, ґрунтів, співтовариств живих організмів, що утворюють цілісну матеріальну систему).

Еволюція визначення терміна «ландшафт» виявилася доволі складною. Підкреслимо, що в дореволюційний період значення цього поняття практично нічим не відрізнялося від його повсякденного розуміння як виду місцевості чи пейзажу, що зафіксовано як у Великій радянській енциклопедії, так і в тлумачному словнику С. І. Ожегова. Починаючи з 1914 р. після появи наукової роботи Л. С. Берга цей термін все більше пов'язують з так званим географічним комплексом. Але якщо вид місцевості – це образ, феномен нематеріальний, то геокомплекс (у традиційному розумінні) – чисто матеріальний об'єкт [9].

Сьогодні спроби з'ясувати роль ландшафту в системі правового регулювання екологічних відносин, розкрити його правову природу мали місце в роботах В. І. Андрейцева, І. А. Бриньке, В. М. Єрмоленка, І. І. Каракаша, П. Ф. Кулинича, А. М. Мирошниченка, В. Л. Мунтяна, В. В. Носіка, А. І. Ріпенка, М. Д. Гродзинського, О. М. Маринича та деяких інших учених.

Проте сутність ландшафту як категорії екологічного права залишається недостатньо дослідженою в юридичній літературі. Пояснюється це тим, що в радянські часи дореволюційна спадщина нехтувалась, а зараз в Україні формування нової юридичної моделі унормування екологічних відносин лише започатковується. З огляду на тенденції й перспективи правового регулювання відносин щодо використання й охорони ландшафтів ураховуються сучасні процеси адаптації екологічного законодавства до правової системи ЄС. У зв'язку із цим виникає потреба згадати національні надбання щодо з'ясування змісту поняття «ландшафт» і подати цей термін як правову категорію в контексті світової науки сьогодення.

«Ландшафт» став широковживаним терміном; існує природний, антропогенний, культурний, сільськогосподарський, агроландшафт, міський, ландшафт поселень, політичний і багато інших. Концепцію цього поняття розглядають фахівці понад двох десятків різних галузей знань – права, містобудування, ландшафтознавства, ландшафтної екології, геоекології, енвайроментальної психології, поведінкової й культурної географії, територіального планування, ландшафтної архітектури, мистецтва, естетики та ін. Таке ши-

роке бачення ландшафту й суті його пізнання призводить до «розмивання», тобто невиразності, ослаблення цієї категорії.

Що є причиною такої експансії? Може, те, що термін «ландшафт» стали вживати лише як метафору, простий заміник слову «екосистема», яке вже, так би мовити, набило оскомину фахівцям екологічного права? У дійсності ж за період з 1980 до 1998 року видано 8126 наукових публікацій, у назвах яких вживається термін «ландшафт», проти 3637 публікацій зі словом «екосистема». Як бачимо, «ландшафт» використовується удвічі частіше порівняно з терміном «екосистема» [5, с. 11-19].

У найзагальнішому вигляді можна інтерпретувати поняття «ландшафт» як складну природну (або природно-антропогенну) геосистему, як тривимірну просторово-часову цілісну систему, що відокремилася в межах ландшафтної сфери в результаті взаємодії компонентів природи, які відрізняються один від одного своїми властивостями. При цьому ландшафт характеризується відносною однорідністю компонентів, структурних елементів геологічної й геоморфологічної побудови, однаковим кліматом, ґрунтами, біоценозом, умовами зволоження, історією походження й розвитку (генезисом), характером антропогенного ви-

користання, іншими цілісними властивостями (розмаїтістю, структурою, усталеністю, продуктивністю, динамікою, естетичними властивостями тощо). У деяких наукових джерелах можна зустріти 3 трактування терміна «ландшафт» – загальне, індивідуальне й типологічне.

Згідно із загальним трактуванням ландшафт розуміється як синонім терміну геосистема, тобто ландшафт – це територія будь-яких розмірів незалежно від обсягу й таксономічного рангу (Л. С. Берг, Ф. М. Мільков, Д. Л. Арманд, Г. Е. Грішанков та ін). Значна частина зарубіжних учених вживає це поняття в загальному значенні. Загальне розуміння є характерним і для оперування цим терміном у загальнокультурному значенні (література, архітектура, медицина, географія). Наприклад, придніпровський ландшафт, ландшафти гірського Криму, Російської рівнини, Поволжя, лісовий ландшафт.

Індивідуальне трактування ґрунтується на понятті одиничного, відповідно до якого під ландшафтом розуміється неповторна територіальна одиниця, яка часто має свою географічну назву й у структурному відношенні збігається з морфологічними одиницями ландшафту (Л. С. Берг, Л. Г. Раменський, С. В. Колесник, М. А. Солнцев, К. І. Геренчук та

ін.). Так, М. А. Солнцев вважає, що ландшафт – це генетично однорідний природно-територіальний комплекс (далі – ПТК), що має однаковий геологічний фундамент, один тип рельєфу, однаковий клімат, історію розвитку і складається із властивого тільки йому набору динамічно сполучених і закономірно повторюваних у просторі основних і другорядних урочищ. Також він указує, що цей термін запозичено із загальнолітературної мови, де він пов'язується, як правило, з візуальними враженнями від пейзажу, картини природи, місцевості [14, с. 258-269].

На думку К. І. Геренчука, ландшафт – це ПТК із закономірно побудованою системою морфологічних частин (фацій, урочищ, місцевостей), утворених на загальній структурно-літологічній основі. Він відрізняється своїм кліматом, характером рослинного покриву і ґрунтів, індивідуальною морфологічною структурою, яка дає можливість відрізнити один ландшафт від іншого [4, с. 370-376].

Типологічне трактування терміна «ландшафт» закладено роботами А. Н. Пономарьова, М. О. Первухіна, Б. Б. Полинова, С. С. Невструєва, частково Л. С. Берга й В. А. Ніколаєва. Активним його захисником і пропагандистом вважають М. А. Гвоздецького. Типологічне тлумач-

чення передбачає розуміння ландшафту як певної класифікаційної одиниці, яка залежно від свого таксономічного рангу містить сукупність лише деяких загальних типових властивостей. Отже, це не сама територія, як це має місце в індивідуальному підході. Поняття «ландшафт» і «ґрунт» у типологічному розумінні (у смислі слововживання) є аналогічними. Хоча існують категорії «степовий ґрунт», «степовий ландшафт», але не можна говорити «ґрунт Руської рівнини» чи «ґрунт Кавказу».

На думку представників типологічного напрямку, ландшафт існує в такому розумінні й на тих же правах, як і тип ґрунту, його підтип, вид тощо у ґрунтознавстві, як тип рельєфу в геоморфології та ін. Ландшафт визначають ще як загальний вигляд місцевості, як природну систему й одне з основних понять фізичної географії, що позначає відносно однорідну ділянку (або комплекс ділянок) географічної оболонки Землі, обмежену природними кордонами, в яких компоненти природні (гірські породи, рельєф, клімат, води, ґрунти, рослинний і тваринний світ), а також штучні, тобто антропогенні (забудова, дороги, сільгоспугіддя тощо), утворюють взаємозалежну і взаємозумовлену єдність. Залежно від походження розрізняють ландшафти ан-

тропогенні, природні, геохімічні, культурні, акультурні, агрикультурні, болотні, географічні, елементарні та ін. [13]

Термін «ландшафт» зустрічається й у практиці проектування і створення парків («ландшафти садів і парків», «садово-паркові ландшафти»), проте й тут смисл, що вкладається в нього, ще й дотепер недостатньо чітко з'ясовано. У практиці садово-паркового будівництва широко оперують 2-ма термінами – *ландшафт* (що має 3 значення: (а) загальний вигляд місцевості, (б) зображення місцевості в мистецтві і (в) позначення місцевості, яка характеризується сумою певних елементів, з'єднаних в одне ціле природними зв'язками, тобто позначення географічного ландшафту) і *пейзаж* (має 2 значення: (а) вид місцевості і (б) художні твори, в яких предметом зображення є природа).

Поняття «пейзаж» пов'язано більше з живописом, тому в садово-парковому будівництві частіше вживається термін «ландшафт». Залежно від цільового спрямування, величини, характеру території й рослинності парк або сад можуть складатися з одного, декількох і навіть низки ландшафтів. Садово-парковий ландшафт отримує конкретні форми, коли всі його компоненти й елементи тісно зв'язані в

єдиний комплексний організм і розміщені в ландшафтному просторі так, що для людини створюються бажані для неї зони [10].

У цілому ж ландшафт – це система, що виробляє ресурси, відтворює середовище і зберігає генофонд. Вона становить собою один з головних об'єктів охорони навколишнього середовища людини. Ступінь і характер впливу ландшафту на органи чуття людини важко виразити словами.

Вважається, що своїм правовим оформленням термін «ландшафт» зобов'язаний Всеєвропейській стратегії збереження біологічного й ландшафтного різноманіття, схваленій конференцією Міністрів охорони довкілля 55 країн Європи, які взяли участь у конференції (Софія, 23-25 жовтня 1995 р.). Відповідно до цієї стратегії ландшафтне різноманіття – це формальне вираження маючих місце в даний час численних зв'язків між індивідумом або суспільством і топографічно окресленою територією; зовнішній прояв цих зв'язків є результатом впливу природних і людських чинників та їх комбінацій протягом певного часу (проект рекомендацій Ради Європи щодо комплексної охорони районів культурного ландшафту в межах ландшафтної політики) [3].

Згідно з Європейською ландшафтною конвенцією 2000 р. (ратифікована Законом України

№ 2831-IV від 7 вересня 2005 р.) під ландшафтом розуміють територію, як її сприймають люди, характер якої є результатом дії і взаємодії природних та/або людських чинників [6].

До сьогодення залишається актуальною дефініція цього поняття, наведена в державному стандарті (ГОСТ 17.8.1.01-86 Охорона природи. Ландшафти. Терміни та визначення [1]): ландшафт – це територіальна система, що складається із взаємодіючих природних чи природних та антропогенних компонентів і комплексів більш низького таксономічного рангу.

У Загальнодержавній програмі формування національної екологічної мережі України на 2000 – 2015 роки (затверджена Законом України від 21 вересня 2000 р.) міститься таке визначення природного ландшафту: це цілісний природно-територіальний комплекс з генетично однорідними, однотипними природними умовами місцевостей, які сформувалися в результаті взаємодії компонентів геологічного середовища, рельєфу, гідрологічного режиму, ґрунтів і біоценозів [8].

Відповідно до Правил утримання зелених насаджень у населених пунктах України, затверджених наказом Міністерства будівництва, архітектури та житлово-комунального гос-

подарства України від 10 квітня 2006 р. за № 105, ландшафт – природний територіальний комплекс, ділянка земної поверхні, обмежена природними рубежами, у межах якої природні компоненти (рельєф, ґрунт, рослинність, водойми, клімат, тваринний світ), а також штучні або антропогенні (забудова, дороги, сільгоспугіддя тощо) перебувають у взаємодії і пристосовуванні один до одного [11; 2006. – № 31. – Ст. 2276].

Як бачимо, існує чимало дефініцій поняття «ландшафт», але в той же час немає нормативного акта, який містив би єдине загальноприйняте його законодавче визначення.

У Верховній Раді розглядався проект Закону України «Про ландшафти» за № 5198 від 10 грудня 2009 р., прийняття якого є дуже важливим для встановлення змісту ландшафтів, їх належного правового регулювання й охорони. У цьому проекті (в редакції від 13 лютого 2012 р.) поняття «ландшафт» трактувалося як *територія, що складається з природних або*

природних та антропогенних компонентів і комплексів, які взаємодіють між собою. Але після проходження 2-х читань, 17 травня 2012 р. Закон з пропозиціями Президента України (від 15 березня 2012 р.) було відхилено [12], а термін так і залишився юридично не визначеним.

Таким чином, з одного боку, в сучасному екологічному праві України існує прогалина, а тому зберігається актуальність термінологічного обґрунтування поняття «ландшафт». З другого – зростає нагальна потреба створити систему усталених правових, економічних, технічних, просвітницьких та інформаційних заходів, спрямованих на збереження й відновлення первинного стану й цінних характеристик ландшафтів, а також виконання ними основних функцій соціально-економічних, відтворення ресурсів і формування сприятливого для біоти й людини середовища. Цьому має сприяти співпраця й запозичення досвіду країн ЄС, які досягли певного успіху у сфері врегулювання правового режиму ландшафтів.

Список літератури: 1. Библиотека ГОСТов [Електрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://vsegost.com/Catalog/12/12378.shtml>. 2. Большая советская энциклопедия. – М.: Сов. энцикл. 1969–1978 [Електрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/102099/Ландшафт>. 3. Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття. Стратегія Ради Європи (Софія, 23-25 жов. 1995 р.) [Електрон. ресурс]. – Режим доступа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_711. 4. Геренчук К. И. О морфологической структуре географического ландшафта / К. И. Геренчук // Известия Всесоюз. общ-ства. – 1956. – Т. 88. – Вып. 4. – С. 370-376. 5. Гродзинський М. Д. Наукометрія буття ландшафту / М. Д. Гродзинський // Фізична географія та геоморфологія. – 2001. – № 40. – С. 11-19. 6. Європейська ландшафтна конвенція від 20.10.2000 р.: офіц. переклад [Електрон.

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_154. 7. Єлькін С. В. Категорія «ландшафт» у земельному та екологічному законодавстві України та інших держав / С. В. Єлькін // Учен. зап. Таврич. нац. ун-та. – Серія : Юрид. науки. – 2010. – Т. 23 (62). – № 2. – С. 161-168. 8. Загальнодержавна програма формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1989-14>. 9. Ковалёв А. Что же следует понимать под ландшафтом? / А. Ковалёв // Fundamental Problems of Geography 17.11.2010 [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: http://www.geography.pp.ua/2010/11/blog-post_17.html. 10. Мавлютова О. С. Понятие о ландшафте / О. С. Мавлютова [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.eco.nw.ru/lib/data/04/6/050604.htm>. 11. Офіц. вісн. України. 12. Результат розгляду проекту Закону України «Про ландшафти» [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radacs_gs09/z_pd_list_n?zn=5198. 13. Словарь А. Н. Бенуа [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.benua.su/?item=f182965b-7972-45a7-82f1-8cf37b7f8a77&termin=e50eba14-7446-426f-b67b-981ef7c540dc>. 14. Солнцев Н. А. Природный ландшафт и некоторые его общие закономерности / Н. А. Солнцев // Труды II Всесоюз. геогр. съезда. – М.: Географгиз, 1948. – Т. 1. – С. 258-269. 15. Тютюнник Ю. Г. Ландшафт: этимология, герменевтика, ексегетика / Ю. Г. Тютюнник // Totallogy-XXI. Постнекласичні дослідження. – К., 2003. – Вип. 10. – С. 54-71. 16. Тютюнник Ю. Г. О происхождении и первоначальном значении слова «ландшафт» / Ю. Г. Тютюнник // Известия РАН. – Сер: геогр. – 2004. – № 4. – С. 116–122.

СУЩНОСТЬ И ГЕНЕЗИС ЮРИДИЧЕСКОГО ПОНЯТИЯ «ЛАНДШАФТ»

Лозо Е. В.

Формирование новой юридической модели регулирования ландшафтов в Украине только начинается с учетом современных тенденций и перспектив правового развития, особенно в условиях адаптации экологического законодательства к правовой системе ЕС по использованию и охране окружающей среды.

В статье рассматриваются генезис понятия «ландшафт» и различные подходы к его определению. Подчеркивается особая роль экологической политики и права Европейского Союза в этой сфере.

Ключевые слова: экологическое право, ландшафт, природный территориальный комплекс.

THE NATURE AND GENESIS OF LEGAL NOTION «LANDSCAPE»

Lozo O. V.

Formation of a new legal regulatory model of landscapes based on modern tendencies and perspectives of legal development in Ukraine only begins, especially in conditions of adaptation of environmental legislation to the legal system of the European Union on the use and protection of the environment.

In this regard the article discusses the genesis of notion «landscape» and various approaches to its definition. The special role of environmental policy and law of the European Union is noted in this sphere.

Key words: environmental law, landscape, natural territorial complex.

Надійшла до редакції 10.09.2012 р.